

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
ƏMƏK VƏ ƏHALİNİN SOSIAL MÜDAFİƏSİ NAZİRLİYİ

ƏMƏK VƏ SOSIAL PROBLEMLƏR ÜZRƏ
ELMİ-TƏDQIQAT VƏ TƏDRİS MƏRKƏZİ

ƏMƏK BAZARI VƏ KADR HAZIRLIĞI PROBLEMLƏRİ

ELMİ-PRAKTİKİ KONFRANSININ
MATERİALLARI

BAKİ - 2002

QƏBUL OLUNAN QƏRARLARIN KEYFİYYƏTİNİN YAXŞILAŞDIRILMASI HAQQINDA

Z.Q. Cəbraylova

Cəmiyyətin həyatında «keyfiyyət» anlayışının böyük rol oynadığı bir zamanda qəbul olunan qərarların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması günün vacib məsələlərindəndir. Qəbul olunan qərarların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması-subyekt tərəfindən, yəni qərar qəbul edən şəxs tərəfindən həyata keçirilən bu prosesdə təkcə onun biliyindən, təcrübəsindən, intuisiyasından və.s. deyil, həm də həmin problemə aid bütün obyektiv, rəsmi və qeyri-rəsmi digər informasiyalardan istifadə olunmasıdır. Belə ki, adi qərarları insan bəzən çox düşünmədən, avtomatik olaraq qəbul edirsə, mürəkkəb, məsuliyyətli hallarda o, dostlarına, yaxınlarına, təcrübəli adamlara və bu problem sahəsindəki mütəxəssislərə, lazımı mənbələrə müraciət etməklə öz qərarlarının dəstəklənməsinə çalışır. Belə müraciətlər artıq qərarların qəbul olunmasının dəstəkləmə prosesidir, onların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması cəhdidir.

Bu gün cəmiyyətin bütün sahələrində olduğu kimi, iqtisadiyyatda da yerinə yetirilən məsələlərin mürəkkəbliyi artmış, yeni mürəkkəb, ziddiyyətli problemlər meydana çıxmışdır ki, bunlar da insanın fəaliyyət dairəsində həll olunan məsələlərin mürəkkəbləşməsinə səbəb olmuşdur. Odur ki, daxil olan informasiyanın artımı, həll olunan məsələlərin mürəkkəbləşməsi, külli miqdarda ziddiyyətlərin və təzadların olması, şəraitin tez-tez dəyişməsi faktorlarının nəzərə alınması vacibliyi qərarların qəbulu zamanı hesablama texnikasının istifadəsini zəruri edir. Bunun da nəticəsidir ki, son zamanlarda yeni sinif hesablama sistemləri-qərarların qəbulunu dəstəkləmə sistemləri böyük sürətlə artır. Bu baxımdan qərarların qəbul olunması metodlarına da böyük meydan açılmışdır.

Yuxarıda adı çəkilən faktorlar qərarların qəbul olunması məsələsində çoxkriteriyalılıq şərtləndirən cəhətlərdir və ümumiyyətlə, bu gün həll olunan məsələlərin əksəriyyəti, demək olar ki, çoxkriteriyalıdır. Məsələn, bir zavodun tikintisinə qərar verməzdən əvvəl təkcə onun gətirəcəyi gəliri və tikinti üçün tələb olunan kapital qoyuluşunu deyil, həm də bazarın dinamikasını, rəqiblərin fəaliyyətini,

ekoloji, sosial və i. a. faktorları nəzərə almaq lazımdır. Və yaxud maliyyə dəstəyi almaq üçün investisiya fonduna təqdim olunmuş layihələrdən birinin seçilməsinə qərar vermək üçün layihələrin texniki iqtisadi səviyyəsini təyin edən kriteriyaları: layihənin miqyasını, yeniliyini, istiqamətinin üstünlüyünü, işlənilmə səviyyəsini nəzərə almaq lazımdır. Göründüyü kimi, çoxkriteriyalı məsələlərdə giriş informasiyası kimi istifadə olunan verilənlərin qeyri-müəyyənlik, qeyri-aydınlıq, qeyri-dəqiqlik, natamamlıq və qeyri-səlislik cəhətləri ilə xarakterizə olunur. Məhz bu cəhətlər belə məsələlərin həllində qeyri-səlis çoxluqlar nəzəriyyəsindən və qeyri-səlis məntiq elementlərindən istifadəni zəruriləşdirir. Bu nəzəriyyəyə əsaslanaraq insanın gündəlik fəaliyyətinin bir hissəsini təşkil edən qərarların qəbul olunması-mümkün alternativ qərarların emal olunması, onların qiymətləndirilməsi və daha yaxşısının seçilməsinə gətirilir. Daha doğrusu, hər bir alternativin müəyyən kriteriyaya mənsubiyyət funksiyasını təyin etməklə alternativlərin qiymətləndirilməsi həyata keçirilir, yəni əgər $X = \{X_1, X_2, \dots, X_n\} = \{X_i, i=1, n\}$ arlarından ən yaxşısının seçilməsi olduğu alternativ variantlar çoxluğu, $K = \{k_1, k_2, \dots, k_m\} = \{k_j, j=1, m\}$ kriteriyalar çoxluğu varsa, onda $\varphi_{k_j}(x_i): X \times K \rightarrow [0, 1]$ x_i alternativinin k_j kriteriyasına $[0, 1]$ intervalında təyin olunmuş mənsubiyyət funksiyasıdır. Alternativlərin kriteriyalara mənsubiyyət funksiyasını təyin etdikdən sonra qərarların qəbul olunması prosesi çoxkriteriyalı qeyri-səlis proqnozlaşdırma məsələsinə gətirilir. Daha sonra isə Bellman-Zadə ümumiləşdirilmiş prinsipindən istifadə etməklə alternativlərdən ən yaxşısının seçilməsi həyata keçirilir.

Lakin bəzən, hətta ekspert səviyyəsində belə, alternativlərin kriteriyalara görə müqayisəsini ifadə edən linqvistik ifadələrə əsaslanmaqla alternativlərdən ən yaxşısının seçilməsi prosesi həyata keçirilir. Bu linqvistik ifadələr aşağıdakı tipdə olurlar:

K_i kriteriyasına görə X_n variantı X_m variantı üzərində zəif üstünlüyə malikdir; K_j kriteriyasına görə X_c variantı X_c variantı üzərində xeyli üstünlüyə malikdir və i.a.

Belə məsələlərin həlli 9-ballı Saatlı cədvəlindən istifadə etməklə linqvistik ifadəyə əsasən variantların kriteriyalara görə qoşa müqayisəsi matrisinin qurulmasına əsaslanır ki, bunun da əsasında alternativlərin kriteriyalara mənsubiyyət funksiyası təyin edilir və beləliklə, məsələ qeyri-səlis proqramlaşdırma məsələsinə gətirməklə həll olunur.